

اهل بیت علیهم السلام

در آثار دانشمندان اندلس

حمیدرضا مطهری

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

www.ketab.ir

مطهری، حمیدرضا، ۱۳۵۰ -	سرشناسه:
اهل بیت (ع) در آثار دانشمندان اندلس / حمیدرضا مطهری، قم: پژوهشگاه	عنوان و نام پدیدآور:
تاریخ و سیره اهل بیت (ع)	منشخصات نشر:
قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم	منشخصات ظاهری:
و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۶	شابک:
۲۳۶ ص	
۳۰۰۰۰ ریال	
۹۷۸-۹۰-۱۹۵-۳۲۵-۵	
فیبا	وضعیت فهرست نویسی:
کتابنامه: ص [۳۸۹] - ۴۰۵؛ همچنین به صورت زیرنویس	یادداشت:
نمایه	یادداشت:
دانشمندان - اندلس - دیدگاه درباره خاندان نبوت	موضوع:
اسلام - اندلس - تاریخ	موضوع:
شیعه - اندلس - تاریخ	موضوع:
ادبیات عرب - اندلس - تاریخ و نقد	موضوع:
دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و	شناسه افزوده:
فرهنگ اسلامی، پژوهشگاه تاریخ و سیره اهل بیت (ع)	
۱۳۹۶ الف ۹۶ / م ۱۴۱ Q	رده بندی کنگره:
۵۰۹/۳۲	رده بندی دیویی:
۴۷۲۱۲۷۰	شماره کتابشناسی ملی:

فهرست

۱۳		سخنی با خوانندگان
۱۷		مقدمه

فصل اول: کلیات

۲۳		۱. تبیین مسئله
۲۷		۲. اهداف
۲۷		۳. پرسش‌ها و فرضیه‌ها
۲۸		۴. روش تحقیق
۲۸		۵. مفهوم‌شناسی
۲۸		۵-۱. اهل بیت علیهم‌السلام
۳۰		۵-۲. شیعه
۳۱		۵-۳. اندلس
۳۳		۶. پیشینه پژوهش
۳۷		۷. بررسی منابع
۳۷		۷-۱. کتاب‌های تاریخی
۳۸		۷-۱-۱. کتاب التاریخ

- ۷-۱-۲. اخبار مجموعه ۳۹
- ۷-۱-۳. المعجم فی اصحاب القاضی الامام ابی علی الصدفی ۴۰
- ۷-۱-۴. بیان المغرب فی اخبار الاندلس و المغرب ۴۱
- ۷-۲. آثار ادبی ۴۱
- ۷-۲-۱. الذخیره فی محاسن اهل الجزیره ۴۱

فصل دوم: اوضاع سیاسی و مذهبی اندلس

۱. اوضاع سیاسی اندلس ۴۴
- ۱-۱. اوضاع امویان اندلس ۴۵
- ۱-۲. حکومت خرویدیان ۴۸
- ۱-۳. عصر ملوک اسوایی ۵۱
۲. دگرگونی‌های فکری و مذهبی اندلس ۵۳
- ۲-۱. فقه مالکی در اندلس ۵۴
- ظاهره ۵۸
- ۳-۲. تشیع در اندلس ۶۲
- ۲-۳-۱. موانع حضور تشیع در اندلس ۶۲
- ۲-۳-۱-۱. عوامل قومی ۶۳
- ۲-۳-۱-۲. عوامل سیاسی ۶۳
- الف) قیام‌ها ۶۴
- ب) مقابله با حکومت‌های شیعی ۶۵
- ۲-۳-۱-۳. عوامل مذهبی (استقرار مذهب مالکی در اندلس) ۶۹
- ۲-۳-۲. راه‌های انتقال فرهنگ شیعی به اندلس ۷۲
- ۲-۳-۲-۱. نقش فاتحان در ورود تشیع به اندلس ۷۳

۷۵	 حضور خاندان‌های شیعی در اندلس ۲-۳-۲-۲
۷۷	 حضور نوادگان اهل بیت علیهم‌السلام (علویان) در اندلس ۲-۳-۲-۳
۷۹	 نقش اندلسی‌ها در گسترش تشیع در اندلس ۲-۳-۲-۴
۸۳	 مبلغان شیعی ۲-۳-۲-۵
۸۵	 نقش بربرها در انتقال تشیع به اندلس ۲-۳-۲-۶
۸۹	 حکومت‌های شیعی ۲-۳-۲-۷
۹۲	 مظاهر تشیع در اندلس ۲-۳-۳
۹۳	 امامت و وصایت ۲-۳-۳-۱
۹۷	 شفاعت و توسل ۲-۳-۳-۱
۱۰۰	 عصمت ۲-۳-۳-۲
۱۰۱	 صائغ کریم و عاشورا ۲-۳-۳-۴
۱۰۵	 اظهار دشمنی با بنی امیه ۲-۳-۳-۵
۱۰۷	 عنوان فرزندان پیغمبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم برای علویان ۲-۳-۳-۶
۱۱۰	 نامگذاری به نام اهل بیت علیهم‌السلام ۲-۳-۳-۷

فصل سوم: اهل بیت علیهم‌السلام در آثار و سوانح اندلس

۱۱۱	 ۱. تفسیر در اندلس
۱۱۲	 ۲. اهل بیت علیهم‌السلام در متون تفسیری
۱۱۲	 ۲-۱. آیه مباهله
۱۲۰	 ۲-۲. آیه ولایت
۱۲۴	 ۲-۳. سوره دهر
۱۲۷	 ۲-۴. آیه مودت
۱۳۱	 ۲-۵. آیه تطهیر
۱۳۸	 ۲-۶. سوره براءت

فصل چهارم: اهل بیت علیهم السلام در آثار محدثان

۱. حدیث در اندلس ۱۴۳
۲. متون حدیثی و نگاه آنها به اهل بیت علیهم السلام ۱۴۵
- ۱-۲. تفسیر غریب الموطأ، عبدالملک بن حبیب اندلسی (۱۷۴-۲۳۸ق) ۱۴۵
- ۲-۲. استذکار ابن عبدالبر ۱۴۷
- ۲-۳. جامع بیان العلم و فضله: ابن عبدالبر ۱۵۳
- ۲-۴. رَوِّی فی الخَوَاضِ وَ الْکَوَثِرِ ۱۵۷
- ۲-۵. صحیح مسلم للقاضی عیاض المسمی اکمال المعلم بفوائد مسلم ۱۵۸
- ۲-۶. عارضه الامروزی شرح صحیح الترمذی، ابن العربی ۱۶۷
- ۲-۷. الاحکام الواسطی من حدیث النبی صلی الله علیه و آله، ابن خراط ۱۷۰

فصل پنجم: اهل بیت علیهم السلام در کتاب‌های فقهیان و اصولی‌ها

۱. فقه ۱۷۳
- ۱-۱. التمهید لما فی الموطأ من المعانی و الاسانید ابن عبدالبر ۱۷۳
۲. کتاب‌های اصولی ۱۷۶
- ۲-۱. الاحکام فی اصول الاحکام، ابن حزم اندلسی ۱۷۶
- ۲-۲. الموافقات، شاطبی ۱۷۸

فصل ششم: اهل بیت علیهم السلام در آثار مورخان

۱. تاریخ‌نگاری در اندلس ۱۸۳
۲. منابع تاریخی ۱۸۸
- ۲-۱. کتاب التاریخ ۱۸۸

- ۲-۲. الاستیعاب فی معرفة الاصحاب، ابن عبدالبر..... ۱۹۸
- اهل بیت علیهم السلام در استیعاب..... ۲۰۰
- ۲-۳. الدرر فی اختصار المغازی و الشیر..... ۲۱۴
- ۲-۴. جوامع السیرة النبویة، ابن حزم اندلسی..... ۲۲۱
- ۲-۵. حجة الوداع، ابن حزم اندلسی..... ۲۲۷
- ۲-۶. جمهرة أنساب العرب، ابن حزم اندلسی..... ۲۳۰
- ۲-۷. شفاء بقریف حقوق المصطفی، قاضی عیاض..... ۲۳۵
- ۲-۸. ذکر السبط فی خبر السبط..... ۲۴۰
- ۲-۹. اللمة الیراء، ابن ابیار..... ۲۴۸
- ۲-۱۰. المعجم فی اصحاب القاضی الامام ابی علی الصّدفی، ابن ابیار..... ۲۵۱
- ۲-۱۱. المقنن من اواخر الطائفة ابن سعید اندلسی..... ۲۵۵
- ۲-۱۲. الأنوار فی نسب آل النبی، السخّری، جزی غرناطی..... ۲۵۸
- ۲-۱۳. اعمال الأعلام فی من یویح من الاحتلام من ملوک الاسلام، ابن خطیب..... ۲۶۲

فصل هفتم: اهل بیت علیهم السلام در آثار ادبیان اندلس

۱. ادبیات عرب در اندلس..... ۲۶۹
۲. آثار ادبی اندلسیان..... ۲۷۱
- ۲-۱. العقد الفرید، ابن عبد ربّه اندلسی..... ۲۷۱
- دیدگاه ابن عبد ربّه درباره تشیع..... ۲۷۳
- معرفی کتاب العقد الفرید..... ۲۷۶
- ۲-۲. بهجة المجالس وأنس المجالس و شحد الذاهن و الهاجس، ابن عبدالبر..... ۲۹۷
- ۲-۳. الذخيرة فی محاسن اهل الجزیرة، ابن یسام..... ۳۰۲

- ۲-۴. ارتشاف الضرب من لسان العرب ابی حیان اندلسی ۳۰۹
۳. اهل بیت علیهم السلام در شعر شاعران اندلسی ۳۱۰
۴. دیوان‌های شاعران اندلسی ۳۱۵
۱. دیوان ابن هانی اندلسی ۳۱۵

فصل هشتم: اهل بیت در آثار سفرنامه‌نویسان اندلسی

۱. اهل بیت و جایگاه سفرنامه‌ها ۳۲۳
۲. انگیزه‌های سفرنامه‌نویسان اندلسی ۳۲۵
- ۲-۱. انگیزه دینی - مذهبی ۳۲۵
- ۲-۲. دانش‌آموزی ۳۲۶
- ۲-۳. علل جغرافیا ۳۲۸
۳. مهم‌ترین سفرنامه‌ها ۳۲۸
- ۳-۱. رحلة ابن جبیر ۳۲۸
- ۳-۲. رحلة قُلصادی ۳۳۴
- ۳-۳. تاج المفرق فی تحلیه علماء المشرق، بلوی ۳۳۷
- ۳-۴. ملء العیبه بما جُمع بطول الغیبه فی الوجهة الواجبة، ابن رشید فهری ۳۴۰

فصل نهم: اهل بیت در آثار صوفیان

۱. تصوف و عرفان در اندلس ۳۴۵
۲. متون عرفانی ۳۵۰
- ۲-۱. مفتاح السعادة، ابن عریف ۳۵۰
- ۲-۲. فتوحات مکیه، ابن عربی ۳۵۲
- ۲-۳. شجرة الکون، ابن عربی ۳۵۶

فصل دهم: اهل بیت علیهم السلام در کتاب‌های فرقه‌نگاران

۳۵۹	۱. الفصل فی الملل و الاهواء و التحل، ابن حزم اندلسی
۳۶۸	۲. العواصم من القواصم، ابن العربی
۳۷۸	۳. الاعتصام، شاطبی
۳۸۵	نتیجه
۳۸۹	کتابنامه
۴۰۷	نمایه
۴۰۷	آیات
۴۰۹	روایات
۴۱۴	اشخاص
۴۲۸	کتاب‌ها
۴۳۱	مکان‌ها
۴۳۴	فرق و مذاهب
۴۳۵	حکومت‌ها

سخن‌های خواننده

خاندان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به توصیه آن حضرت و سفارش قرآن کریم همواره از جایگاه مهم از و احترام ویژه‌ای نزد مسلمانان برخوردار بوده‌اند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در زمان حیات خود بارها بر لزوم احترام به خاندان خود تأکید کرده و در مواردی مانند حدیث معروف، ثقلین، در کنار قرآن مهم‌ترین یادگارهای خود خوانده است. خداوند کریم در موارد متعددی مانند آیه ۲۳ سوره شورا بر لزوم احترام به اهل بیت علیهم السلام تأکید کرده است؛ از این رو مسلمانان، هم به دلیل دستورهای خداوند و هم به سفارش پیامبر صلی الله علیه و آله احترام ویژه‌ای برای خاندان آن حضرت قایل شده‌اند و همواره از آنان به نیکو یاد کرده‌اند.

همچنین دانشمندان اندلس غالباً به این خاندان به دید احترام نگریسته‌اند و با چنین دیدگاهی اخبار آنان را منعکس کرده‌اند؛ البته روان توجه به اهل بیت علیهم السلام و انعکاس اخبار آنها و نیز نوع نگاه به آنان تابع شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، زمانی و مکانی بود و عوامل فراوانی در نوع نگاه ساکنان اندلس به ویژه دانشمندان آن خطه به اهل بیت علیهم السلام نقش داشت و همین عوامل سبب شده است تفاوت‌هایی میان دیدگاه آنان با دانشمندان شرق جهان اسلام دیده شود. اندلس هم از نظر مکانی و هم زمانی در موقعیتی بسیار دورتر از سرزمین‌های اصلی و پایگاه اولیه اسلام قرار داشت و زمانی با اسلام آشنا شد

که مسلمانان نخستین از میان رفته بودند و ارتباط پدنه جامعه با مبلغان اسلام اصیل یعنی خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله به ویژه امامان شیعه بسیار محدود شده بود و مهم تر آنکه در زمان تدوین آثار اسلامی در اندلس، دوران حضور ائمه علیهم السلام به پایان رسیده بود و حاکمیت سنی مذهب سرزمین های اسلامی، شیعیان را در تبلیغ و نشر اندیشه های خود با محدودیت های بسیار مواجه کرده بود. این در حالی بود که شرایط سیاسی و مذهبی اندلس نیز وضعیت را به گونه ای رقم زده بود که جایی برای نشر عقاید شیعی باقی نمی گذاشت.

از طرفی، فاصله بسیار کوتاهی از ورود مسلمانان به اندلس، حاکمیت آن سرزمین که از آغاز فتوحات اسلامی به دست والیان اموی اداره می شد، بود تحت سیطره مستقیم خاندان اموی قرار گرفت. امویان که دشمنی دیرینه با خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله داشتند، حکومت هایی منسوب به خاندان رسول خدا و از تبار علویان مواجه شدند. تشکیلات حکومت های ادرسیان و فاطمیان در کنار مرزهای اندلس و تلاش آنها برای نشر عقاید و باورهایشان در سرزمین های مجاور به ویژه اندلس زنگ خطر را برای امویان به صدا در آورد و آنان به مقابله جدی با افکار و اندیشه های متمایل به اهل بیت علیهم السلام برخاستند. از طرف دیگر وضعیت فرهنگی و مذهبی آنجا سبب شد اندیشه های اهل بیت علیهم السلام در اندلس از سال های نخستین کمرنگ جلوه کند. نفوذ و سیطره مذهب مالکی در اندلس و پیوند آن با حاکمیت اموی آنجا سبب شد این تفکر به شکل مذهب رسمی معرفی شود و با افکار و اندیشه های دیگر به شدت مقابله شد؛ به طوری که حتی پیروان دیگر مذاهب اهل سنت اجازه نشو و نما و حضور در اندلس نیافتند. طبیعی بود در چنین فضایی با اندیشه های متمایل به اهل بیت علیهم السلام هم به شدت مقابله می شد.

این شرایط چنین اقتضا می کرد که آثار دانشمندان، نویسندگان و شاعران

نیز مطابق سیاست جامعه باشد؛ اما از این نکته نباید غافل شد که بیشتر آنان دیدگاهی متفاوت با دیدگاه سیاسی حاکم بر جامعه داشتند و اندیشه پنهان جامعه با سقوط حکومت امویان و روی کار آمدن حمودیان - که منسوب به خاندان پیامبر ﷺ بودند - خود را نشان داد؛ به طوری که یک باره اشعار بسیاری در وصف اهل بیت ﷺ و علویان سروده شد و از آن دوره به بعد آثار فراوانی تدوین شد که دربردارنده افکار و اندیشه های اهل بیت ﷺ بود. شناخت دیدگاه دانشمندان مختلف آن خطه از خاندان پیامبر از موضوعات مهم و ضروری بدغدغه فکری نویسنده نیز بود.

پژوهشنامه تاریخ و سیره اهل بیت ﷺ که شناخت زوایای گوناگون زندگانی اهل بیت ﷺ و دیدگاه های مختلف درباره آنان و مواجهه با افکار انحرافی را وظیفه خود می داند، موضوع را با هدف شناخت، تبیین و ارائه جایگاه اهل بیت ﷺ در میان مسلمانان اندلس و بررسی دیدگاه دانشمندان آن سرزمین به خاندان پیامبر ﷺ و بیان و امل تأثیرگذار در آن را در دستور کار خود قرار داد و اجرای آن را بر عهده این مجله نهاد که در حد توان و بضاعت ناچیز خود کوشید این امر مهم را از به لای آثار دانشمندان مختلف بکاود و در اختیار علاقه مندان قرار دهد. بی شک کاستی های مشکلات این پژوهش به نویسنده باز می گردد و از خوانندگان فرهیخته انتظار دارد با ارائه نظرهای ارزشمند خود در رفع کاستی های آن یاری گر پژوهشنامه باشند.

این پژوهش مدیون تلاش های ارزنده مدیر محترم گروه سیره اهل بیت ﷺ حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای مصطفی صادقی، ناظران و ارزیابان محترم آقایان دکتر محمدعلی چلونگر و دکتر اصغر منتظرالقائم و اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده آیت الله محمدهادی یوسفی غروی، حجج اسلام آقایان رمضان محمدی، محمدجواد صاحبی و سیدقاسم رزاقی،

آقایان دکتر سید علیرضا واسعی، دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی و دکتر حسین فلاح‌زاده، مدیر محترم امور پژوهشی حجت‌الاسلام مهدی نورمحمدی، کارشناس محترم گروه حجت‌الاسلام سیدرسول کاظمی‌نسب و نیز آقای مهدی بنی‌حسن است که از زحمات ایشان تشکر می‌کنم. همچنین از همکاران و دوستان نشر پژوهشگاه که فرایند آماده‌سازی اثر و چاپ و نشر آن را بر عهده داشتند، سپاسگزارم. نیز از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر نجف لک‌زایی قدردانی می‌کنم که بدون پشتیبانی و یاری‌گری بی‌دریغ و مؤثر ایشان، پژوهش حاضر به سرانجام نمی‌رسید.

پژوهشگاه تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام به منظور حیات و بالندگی علم و دانش، آثار خود را با اختیار جامعه علمی قرار داده است و پیشاپیش از انتقادهای و پیشنهادهای علم‌دوستان، صاحب‌نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت علمی علمی زمینه‌ساز رشد و پویایی دانش تاریخ و به دنبال آن تمدن اسلامی شود.

دکتر سیدعلیرضا مطهری

مدیر پژوهشگاه تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام